

Σκηνοθεσία διαλόγου για το φιλοσοφικό έργο του Παναγιώτη Κονδύλη του ΣΠΥΡΟΥ Α. ΜΟΣΧΟΝΑ

Περιοδικό ΛΕΒΙΑΘΑΝ, τεύχος 15, β' περίοδος,
1994, σελς 204.

Παρ' όλο που το έργο του Παναγιώτη Κονδύλη είναι πλέον γνωστό και αναγνωρισμένο, στο γερμανόφωνο χώρο ιδιαίτερα, από την ελληνική διανόηση γίνεται ακόμη δεκτό με αμηχανία, δέος, ίσως και κάποια εχθρότητα. Πριν από μερικά χρόνια γινόταν παρουσίαση και αποτίμηση του βιβλίου του *Ισχύς και απόφαση* (εκδ. Στιγμή, 1991) σε κάποιο σεμινάριο αθηναϊκού Πανεπιστημίου. Με είχε εντυπωσιάσει τότε η προσπάθεια των ομιλητών πάση θυσία να εντάξουν το έργο αυτό, ίσως το πιο προσωπικό του συγγραφέα, σε κάποια σχολή, από την οποία θα ήταν πλέον μετρήσιμες οι αποστάσεις του(ς). Προς το τέλος της συζήτησης, και αφού ακόμα ανεζητείτο ταξινομική κατηγορία, κάποιος επιφανής, ασχολούμενος περί την ψυχανάλυση και την πολιτική, αφού ομολόγησε ότι δεν είχε διαβάσει παρά τις πρώτες σελίδες του βιβλίου (διότι, ως γνωστόν, για την ψυχανάλυση το μέρος είναι περισσότερο από το όλον), αποφάνθηκε ωστόσο με επαγγελματική βεβαιότητα ότι ο συγγραφέας του πάσχει από παθολογικής μορφής εγωπάθεια που χρήζει επιθετικής θεραπείας. Το βιβλίο έπρεπε να «θαφτεί»: αποτελούσε απειλή για τον τρόπο που έχει καθιερωθεί η άσκηση της φιλοσοφικής δραστηριότητας εν Ελλάδα.

Είναι γεγονός ότι οι εργασίες του Π.Κ. δεν εντάσσονται στο εγχώριο γραμματειακό είδος που καλλιεργούν οι **Επίσημες Φιλοσοφικές Εταιρείες**, καταδικάζοντάς το στην αφάνεια που το ίδιο έχει θελήσει για τον εαυτό του. Το είδος αυτό θα μπορούσε να ονομάζεται *σχολιαστικό* ή *δοξογραφικό*, αφού ασχολείται κυρίως με την αναδιατύπωση, την ταξινόμηση και τη σύγκριση παραδοσιακών ή επείσασκτων ιδεών.

Τα βιβλία του Π.Κ., με ιδιαίτερη φροντίδα μεταφρασμένα από τον ίδιο στα ελληνικά, καταπάνονται με καιρίες στιγμές και συλλογικές κινήσεις στην εξέλιξη της σκέψης των Νέων Χρόνων: τη γένεση της διαλεκτικής, το Διαφωτισμό, την κριτική της μεταφυσικής στη νεότερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία, την ανάπτυξη της «μεταμοντέρνας» νοοτροπίας, την εξέλιξη της πλανητικής πολιτικής στο τέλος του αιώνα. Πρόκειται για έργο «βαρύ», που χρειάζεται χρόνο και προσπάθεια για ν' αποτιμηθεί. Έργο με στέρεο ιστοριογραφικό υπόβαθρο, που το πλουτίζουν η εμπρίθεια των αναλύσεων, η έκταση των γραμματειακών γνώσεων, η προσπάθεια προσέγγισης στην ολότητα των φαινομένων, η συνύφανση της θεωρίας με την εμπειρία και την ιστορική στιγμή, αλλά κυρίως η *πρωτοτυπία*. Έργο ερμητικό, αποφασισμένο ν' αναμετρηθεί με τον ίδιο του τον εαυτό, επειδή τ' ακαδημαϊκά πρότυπα που υπηρετεί είναι υψηλά.

Πρόκειται επίσης για έργο που δεν είναι εύκολο να ταξινομηθεί. Σαν γνήσιος φιλόσοφος ο Π.Κ. αδιαφορεί για το χαρακτηρισμό της δραστηριότητάς του («ιστορικός των ιδεών», «φιλόσοφος», «πολιτικός επιστήμονας»), και φαίνεται ν' ακολουθεί το γνωστό απόφθεγμα: «το αντικείμενο της φιλοσοφίας είναι ένα και μοναδικό: τα πάντα» (Paul Grice). Ο ίδιος ορίζει απλά

τον εαυτό του ως «παρατηρητή των ανθρωπίνων πραγμάτων».

Το αφιέρωμα του περιοδικού ΛΕΒΙΑΘΑΝ στο έργο του Π.Κ. συνιστά αξιέπαινη προσπάθεια παρουσίασης και κριτικής αποτίμησής του, που τιμά το περιοδικό και τους συντάκτες του όσο οι ίδιοι τον τιμώμενο επισκέπτη τους. Ασυνήθιστο για τα ελληνικά δεδομένα: το αφιέρωμα δεν φοβάται την κριτική αντιπαράθεση· την προικαλεί.

Το ενδιαφέρον, εύλογα, στρέφεται κυρίως στο δεύτερο μέρος που περιλαμβάνει δύο κριτικές στο βιβλίο του Π.Κ. *Ισχύς και απόφαση*: του Θεόδωρου Γεωργίου («Κριτική της περιγραφικής θεωρίας της απόφασης του Π. Κονδύλη») και του Στέλιου Βιρβιδάκη («Σχόλια στο έργο *Ισχύς και απόφαση* του Π. Κονδύλη»), καθώς και την εκτενή απάντηση του Π.Κ. στις κριτικές αυτές. Ο τόμος περιέχει επίσης μια διαφωτιστική συνέντευξη του Π.Κ. στον Μ. Terpstra, καθηγητή στο πανεπιστήμιο του Nijmegen (Ολλανδία), εκτενείς ενότητες από τρία αδημοσίευτα στην Ελλάδα βιβλία του («Πόλεμος και πολιτική: η θέση του Clausewitz», «Ο συντηρητισμός ως ιστορικό φαινόμενο», «Η γένεση της διαλεκτικής») και εργογραφία. Στο επίμετρο παρουσιάζονται τα κείμενα του Carl Schmitt «Πολιτική Θεολογία» (σε μετάφραση Π.Κ.) και της Hannah Arendt «Τι είναι αυθεντία» (σε μετάφραση Γ. Μερτίκα).

Τρία-τέσσερα σημεία του κριτικού μέρους του αφιερώματος, που δεν αφορούν τόσο στην ουσία των επιχειρημάτων που επιστρατεύονται εκατέρωθεν όσο στη θεματική και υφολογική τους οργάνωση, θα θέλαμε εδώ να επισημάνουμε, πιστεύοντας πως τη λογική ορθότητα των επιχειρημάτων

και των αντεπειχειρημάτων καλύτερα θα ήταν να την εκτιμήσει ο αναγνώστης μόνος του. Η μόνη αναγνωστική υπόδειξη που θα θέλαμε να του κάνουμε είναι να μην παρασυρθεί από τη συχνά εριστική ρητορική των συνομιλητών.

A. Παρατηρούμε, κατ' αρχάς, ότι η συζήτηση που διεξάγεται στις σελίδες του περιοδικού αποτελεί έναν σκηνοθετημένο διάλογο. Οι επικριτές (Θ. Γεωργίου και Σ. Βιρβιδάκης) προσφέρουν τις κρίσεις τους χωρίς, προφανώς, να έχουν δυνατότητα ανταπάντησης. Ο κρινόμενος, αντίθετα, φαίνεται να έχει την άνεση χρόνου και χώρου που δικαιούται για να οργανώσει την απάντησή του (18 μόλις σελίδες καταλαμβάνουν τα κείμενα των Γεωργίου και Βιρβιδάκη έναντι 28 του Π.Κ.).

Όχι μόνον η κατανομή του χρόνου και του χώρου αλλά και η θεματική ειδίκευση του διαλόγου αποτελεί σημάδι αυτής της σκηνοθεσίας: και οι δύο κριτικές στο έργο του Π.Κ. περιορίζονται στο έργο *Ισχύς και απόφαση* — προφανώς διότι αυτό ζητήθηκε από τους κριτές (αν και ο Βιρβιδάκης τουλάχιστον φαίνεται να λαμβάνει υπ' όψιν του ορισμένες συναφείς μελέτες του Π.Κ., όπως το «Οι φιλόσοφοι και η ισχύς», που περιλαμβάνεται στον τόμο *Η ηδονή, η ισχύς, η ουτοπία*, Αθήνα: Στιγμή, 1992, καθώς και φιλοσοφικά ρεύματα προς τα οποία θεωρεί ότι θα μπορούσαν να συγκλίνουν οι απόψεις του Π.Κ.).

B. Η σκηνοθεσία του διαλόγου ευθύνεται επίσης για την ιδιαίτερη *συμβολική*, την οποία ο αναγνώστης πρέπει ν' αναγνωρίσει για να μπορέσει να παραγνωρίσει (αν, εννοείται, τον ενδιαφέρουν τα επιχειρήματα και όχι οι

ρητορικές τους αιχμές). Εννοώ ως ιδιαίτερη συμβολική το ότι τα αντιτιθέμενα μέρη μοιάζουν να χωρίζονται σε δύο στρατόπεδα: των *κριτών* και του *δοκιμαζόμενου*, με όλες τις υποδηλώσεις (μερικές ει των οποίων είναι πρόδηλα ψευδείς) που μπορεί να έχει αυτή η διάκριση (του δοκιμασμένου / εγγώριου / συντηρητικού / καθιερωμένου έναντι του δοκιμαζόμενου / νεοεισερχόμενου / καινοτόμου / περιθωριακού κ.ο.κ.). Δεν αξιολογώ αυτή τη συμβολική, που επαναλαμβάνει τη σύγκρουση του Π.Κ. με το π.κ. (πανεπιστημιακό κατεστημένο): ενδέχεται άλλωστε η ιδιαίτερη αυτή συμβολική να προσδώσει στο διάλογο κάποια διαχρονική αντιπροσωπευτικότητα, ώστε να μπορούμε να λέμε μετά από κάμποσα χρόνια: «έτσι υποδέχτηκαν τον Π.Κ. στην Ελλάδα».

Έχω την εντύπωση όμως ότι ειδικά ο βερμπαλισμός του Θ. Γεωργίου δεν θα μπορούσε να σταθεί χωρίς τη σκηνοθετημένη αυτή συμβολική· διότι βέβαια δεν μπορούμε να πάρουμε στα σοβαρά την κριτική του, ας πούμε ότι η θεωρία του Π.Κ. «χαρακτηρίζεται από μια αυτοαναφορική κλειστότητα στην επιχειρηματολογική δομή της». Αν μια τέτοια αερολογία έχει κάποιο νόημα, το οφείλει στο ότι ο Γεωργίου μιλάει ως *εκπρόσωπος* —αγνοούμε ποιας ακριβώς σχολής της δημοσιογραφικής επιστημολογίας—· μιλάει δηλαδή με τους όρους της συμβολικής που υπαινίχτηκα.

Τη συμβολική αυτή, ανεστραμμένη, αξιοποιεί όμως και ο Π.Κ. για να δώσει πολεμική χροιά στις απαντήσεις του. Αναφέρεται λοιπόν στους συνομιλητές του ως «φιλοσόφους» (εντός εισαγωγικών), τους κατηγορεί για «μισθωτή υπαλληλία» στο χώρο της φιλοσοφίας, ενώ ο ίδιος διακηρύσσει, με όλους τους τόνους, ότι είναι πνεύμα ελεύθερο, ανένταχτο, ότι

αρνείται την υπαλληλοποίησή του, δε θέλει να ενταχθεί σε κάποιο ρεύμα, σχολή ή Σχολή.

Η θεματική σκηνοθεσία του διαλόγου τού δίνει επίσης το δικαίωμα να διαμαρτύρεται ότι δεν τον έχουν διαβάσει ολόκληρο και ότι τα θέματα που θίγει το βιβλίο του έπρεπε να τα είχαν εξετάσει και από ιστορική σκοπιά, όπως ο ίδιος έκανε με το έργο του· του δίνει δηλ. το δικαίωμα να επεκτείνει τη θεματική που μοιάζει να έχει περιοριστικά επιβληθεί στους συνομιλητές του, από τη θέση του παρερμηνευθέντος και προσβληθέντος.

Γ Στη θεματική σκηνοθεσία του διαλόγου ίσως να οφείλεται και το γεγονός ότι η συζήτηση περιορίζεται • στη λογική συγκρότηση της περιγραφικής θεωρίας της απόφασης του Π.Κ., ενόσω ο ίδιος, όπως είπαμε, διαμαρτύρεται για την απουσία ιστορικής ματιάς.

Ορίζω το θέμα, βέβαια, δεν σημαίνει μόνο «μιλώ για κάτι»· σημαίνει κυρίως «δεν μιλώ για κάτι άλλο». Από την άποψη αυτή, για να είμαστε δίκαιοι και προς τους κριτές του, πρέπει να επισημάνουμε ότι ούτε ο Π.Κ. μπαίνει στον κόπο ν' απαντήσει σε όλες τις κριτικές που του γίνονται, όπως λ.χ. στην κριτική του Βιρβιδάκη ότι η θεωρία του για την απόφαση προϋποθέτει μια μάλλον απλοϊκή θεωρία περί νοήματος (σελ. 99). Η απάντηση στο ζήτημα αυτό θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού θα επέτρεπε στον αναγνώστη να σχηματίσει γνώμη για τη σχέση (νείκους ή φιλίας) που συνδέει τον Π.Κ. με την αναλυτική φιλοσοφία —χώρο που του έλαχε να «αντιπροσωπεύσει» ο Βιρβιδάκης—, όπου επίσης προτείνονται «αξιολογικά ουδέτερες» περιγραφές των επιστημονικών θεωριών και των τρόπων επικράτησής τους.

Βέβαια, το εμπειρικό-ιστορικό υπόβαθρο της

θεωρίας του Π.Κ., αν δεν παραγνωρίζεται, τίθεται πάντως από τους κριτές του στο περιθώριο. Η επίκληση της «αυτοαναφορικότητας» και η απειλή της αντίφασης ή του φαύλου κύκλου (Γεωργίου) είναι τα σημάδια του (αυτο)περιορισμού της επιχειρηματολογίας γύρω από τη λογική εγκυρότητα του σχετικιστικού εγχειρήματος: αν καμία θεωρία δεν είναι αξιολογικά ουδέτερη, λένε οι κριτές, επειδή αυτό που όλες οι θεωρίες επιδιώκουν είναι επέκταση της ισχύος τους, όπως λέει ο Π.Κ., τότε ούτε η θεωρία του Π.Κ. μπορεί να θεωρείται αξιολογικά ουδέτερη, γιατί και αυτή ισχύ και καταξίωση επιδιώκει.

Το ότι ένα τέτοιο επιχείρημα δεν ευσταθεί λογικά το έχει δείξει ο Π.Κ στις πρώτες κιόλας σελίδες του *Ισχύς και απόφαση* (σελς 17-18): στην πραγματικότητα, ο Π.Κ. επικαλείται εκεί αντεπιχειρήματα εξίσου γνωστά με το επιχείρημα των κριτών του. Υπάρχει «προηγούμενο», το οποίο οι κριτές —ένας απ' αυτούς ειδικός στον σκεπτικισμό— το παραγνωρίζουν — και, παραδόξως, ο κρινόμενος το αντιπαρέρχεται. Περίεργο λοιπόν που κριτές και κρινόμενος επανέρχονται στο ζήτημα αυτό με ίση και τόση επιμονή. Τι συμπεράσματα να βγάλουμε από υποδηλώσεις;

Ο αναγνώστης που θ' αναζητήσει στο αφιέρωμα αυτό μια διαμάχη με επιχειρήματα, αναπόφευκτα θα φέρει στο νου του το γνωστό παράδοξο του Πρωταγόρα (στην αντιδικία του με τον Εύαθλο). Όλα λοιπόν είναι εν τέλει ζήτλημα αρχών: ποιες αρχές έχει δικαίωμα να επικαλείται κανείς, αυτές στις οποίες έχουν συμφωνήσει οι αντιμαχόμενοι ή αυτές που διορίζει ένας τρίτος κριτής, ένας δικαστής αμερόληπτος; Με τέτοιες υποδηλώσεις, το ζήτημα της «κυκλικότητας» (Γεωργίου, πάλι) αφορά πλέον στην ηθική του διαλόγου που διεξάγεται στις σελίδες του περιοδικού. Και οι μεν και ο δε μοιάζουν να λένε το ίδιο πράγμα: κανείς δεν μπορεί

να είναι ταυτόχρονα δικαστής και αντίδικος. Αν θεωρείς τον εαυτό σου έναν τρίτο κριτή, που ορίζει αμερόληπτα τους κανόνες της συζήτησης, τότε πρέπει ν' αναγνωρίσεις ότι και ο συνομιλητής σου είναι, από θέση αρχής, ένας αμερόληπτος κριτής, ένας τρίτος, κι ας μιλάτε ο ένας για τον άλλο, ας είναι ο ένας το θέμα του άλλου.

Κι επίσης, αν με θεωρείς ισότιμο συνομιλητή, τότε δεν έχεις δικαίωμα να εκλάβεις την κριτική μου ως δική σου επιβεβαίωση, δεν έχεις δηλ. δικαίωμα να αντιστρέψεις τα επιχειρήματά μου. Τον κανόνα αυτό τον θέτουν και ο Π.Κ. και οι κριτές του, αλλά κανείς δεν φαίνεται να τον τηρεί. Διότι βέβαια δεν είναι «σχήμα κενό» η θεωρία του Π.Κ. επειδή αποφασίσαμε να μη λάβουμε υπ' όψιν μας τις εφαρμογές της ή τα ιστορικά της προηγούμενα, ούτε όμως αποτελεί επιβεβαίωση της θεωρίας η κριτική που της ασκείται από μόνο το γεγονός ότι της ασκείται κριτική.

Οι απαντήσεις του Π.Κ. χαρακτηρίζονται απ' όλα τα γνωρίσματα (τα οποία μπορούμε να εννοούμε και ως αρετές) ενός ύφους που τον απασχολεί και θεματικά: του *πολεμικού* ύφους. Ίσως απ' αυτό περισσότερο και όχι από έλεγχο της λογικής ορθότητας των απόψεών του να αφορμάται η αντίδραση των κριτών. Είναι βέβαιο ότι προκαλεί αμηχανία το γεγονός ότι μια θεωρία προτείνεται με ύφος τόσο επιθετικό, που ζαφνιάζει τους κομφευάμενους, ενώ την ίδια στιγμή δηλώνει πως δεν την ενδιαφέρει η αποδοχή και η επικράτησή της, προβλέπει μάλιστα ότι η επικράτησή της θα ήταν αδύνατη.

«Χαίρομαι γιατί είναι γραμμένες με έντονη κριτική διάθεση», λέει ο Π.Κ. για τις κριτικές των Θ. Γεωργίου και Σ. Βιρβιδάκη. Η χαρά είναι του αναγνώστη. Διότι σ'

αυτήν την έντονη κριτική διάθεση οφείλει την επιτυχία του το αφιέρωμα. Η χειρόστη αντιμετώπιση του έργου ενός φιλοσόφου είναι η αποσιώπηση, το να κλείνουμε τ' αυτιά μας, να κάνουμε πως δεν ακούμε. Και το χειρότερο έχει αποφευχθεί. Κι αυτό, ας επισημανθεί μία ακόμα φορά, δεν μπορεί παρά να είναι κοινό επίτευγμα, και των κριτών και του κρινόμενου.

Αν η εφαρμογή και η επέκταση μιας θεωρίας συνηθίζεται να αιτιολογούνται με κριτήρια «ορθολογικά» (κατά τειμήριο τα κριτήρια εκείνα που η ίδια η θεωρία έχει εισηγηθεί), η ίδια η διαδικασία αποδοχής και αξιολόγησής της, διδάσκει η επιστημολογία, σπάνια συμβουλεύεται τέτοια κριτήρια. Συνάφεια, συνήθειες, προλήψεις, νοοτροπίες, ιδεολογίες, ιδεοληψίες, συνάφια, κομπάρσοι, μεσολαβητές κάθε είδους παίζουν καθοριστικό ρόλο στην αποδοχή και επικράτηση των θεωριών. Και τα επιχειρήματα αρχίζουν να μετρούν ει των υστέρων, αφού γίνουν αποδεικτά.

Ο αναγνώστης μπορεί να μελετήσει το αφιέρωμα αυτό και από τούτη τη σκοπιά, τη μόνη που υποσχεθήκαμε πως δεν θα αποφύγουμε να του υποδείξουμε: των μη ορθολογικών παραγόντων που επιδρούν στην επικράτηση —ή στο παραμέρισμα— μιας θεωρίας.

Και τη σκοπιά αυτή —είναι προς τιμήν του— με τη μεγαλύτερη ένταση και εμβέλεια την εισηγείται ο ίδιος ο Παναγιώτης Κονδύλης.

